

BALTISAKSLASTE ÜMBERASUMINE EESTIST 1939. AASTAL

Ümberasujate lahkumise motiivid

Olev LIIVIK

Tartu Ülikooli ajaloo ja arheoloogia instituut, Lossi 3, 50090 Tartu, Eesti; olev.liivik@gmail.com

Artiklis on käsitletud baltisakslaste ümberasumismotiive lähtuvalt ümberasujate mälestustest, autobiograafiliste mõjutustega kirjutistest ja baltisaksa ajalookirjutusest. On võrreldud ja analüüsitud baltisaksa autorite argumentatsiooni ning interpretatsiooni lahkumise motiivide kohta. On vaadeldud üksikute motiivide tähendust lahkumisotsuste langetamisel 1939. aastal. On tähelepanu pööranud ümberasumise põhjuste vabatahtlikule ja sunniviisilisele väljarändele viitavale iseloomule.

SISSEJUHATUS

Baltisakslaste ümberasumise¹ algatas Saksamaa, kus pärast Poola purustamist 1939. aasta septembris võeti kurs Lääne-Poola alade germaniseerimisele ja koloniseerimisele. Rahvuspoliitiliste eesmärkide realiseerimiseks hakati poola rahvusest elanikkonda sundevakueerima ja nende asemele paigutama Ida- ning Kagu-Euroopa etnilisi sakslasi. Eesti ja Läti sakslaste ümberasumine oli otseselt seotud NSV Liidu ning Saksamaa salakokkulepetega. 23. augustil 1939 sõlmitud Molotovi-Ribbentropi pakti salaprotokolliga jäeti Eesti ja Läti NSV Liidu, kes nõudis mõlemalt riigilt oma sõjavägede paigutamist nende territooriumile, huvisfääri, ähvardades keeldumisel sõjalise jõuga. NSV Liidu poolt lähtuvat ohtu on peetud Saksamaa peamiseks argumendiks baltisakslaste ümberasustamiseks eesmärgiga päästa rahvuskaaslased kommunistlike repressioonide eest, mis võinuksid neid NSV Liidu anneksiooni korral tabada. Peale sakslaste päästmise ja uute Saksa idaalade koloniseerimise on Saksamaa motiividena nimetatud sagedamini NSV Liidu sõjalise potentsiaali nõrgestamist, tööjõuvajadust vallutatud idaaladel ning

¹ Saksa keeles *Umsiedlung*. Eesti keeles on kasutatud nii terminit *ümberasumine* kui *ümberasustamine*. Järgnevas kirjutises kasutan paralleelselt eestikeelset mõistet *ümberasumine* ja saksa keelset *Umsiedlung*.

konfliktivõimaluste vähendamist NSV Liiduga.² Ümberasustamisaktsiooni läbiviimise oluliseks eelduseks oli NSV Liidu nõusolek. 28. septembril 1939 sõlmisid NSV Liit ja Saksamaa sõprus- ning piirilepingu koos salajase lisaprotokolliga NSV Liidu huvifääris asuvate sakslaste, sealhulgas baltisakslaste ümberasustamiseks Saksamaale või selle huvipiirkondadesse. NSV Liit kohustus soovi avaldavate sakslaste lahkumist mitte takistama ja nõustus, et protsess toimub Saksamaa eestvedamisel asukohariigiga kokkuleppel. Sakslaste lahkumine Eestist algas pärast Saksamaa ja Eesti Vabariigi ümberasumise protokolliga sõlmimist 15. oktoobril 1939³ ning vältas kuni 1940. aasta maini. Selle aja jooksul asus Eestist Saksamaale üle 13 000 inimese. Paralleelselt Eestiga toimus baltisakslaste lahkumine Lätist. NSV Liidu ja Saksamaa kokkulepete alusel korraldati aastail 1939–1941 etniliste sakslaste ümberasustamine veel NSV Liiduga liidetud Poola ning Rumeenia aladelt ja 1941. aastal Leedust ning täiendavalt Eestist ja Lätist.

Umsiedlung'i diskussioonides on Saksamaa eesmärkide kõrval kõige enam otsitud vastuseid baltisakslaste lahkumismotiivide kohta. Teise maailmasõja järgsetel aastakümnetel käsitleti teemat peamiselt retrospektiivselt ümberasujate endi silme läbi. 1950.–1970. aastatel ilmus rida ülevaateid ümberasumise korralduses osalenud isikutelt, kes püüdsid *Umsiedlung*'it baltisakslaste endi jaoks dokumenteerida ja interpreteerida.⁴ Nendes kujutati ümberasumist suuremalt jaolt isiklike kogemuste ja tähelepanekute põhjal, ehkki enamik autoritest kasutas oma ülestähenduste tegemisel ka kirjalikke allikaid. Vähemalt Eesti baltisakslaste liidrite Wilhelm von Wrangelli või Hellmuth Weissi ümberasumise ülevaadete ja hilisemate mälestuste võrdlemisel ilmneb, et need ei erine üksteisest olulisel määral.⁵ Seetõttu tuleks ümberasujate käsitlusi vaadelda peaaesjalikult ajalooallikatena nagu mälestusi ja suhtuda nendes leiduvatesse faktidesse kriitiliselt.

² **Bosse, L.** Vom Baltikum in den Reichsgau Wartheland. – Rmt: Deutschbalten, Weimarer Republik und Drittes Reich. Hrsg. von M. Garleff. Böhlau Verlag, Köln, 2001, 297, 300, 301; **Volkmann, H.-E.** Zur Ansiedlung der Deutschbalten im "Warthegau". – Zeitschrift für Ostforschung, 1981, 30, 527–558; **Rutherford, P. T.** Prelude to the Final Solution. The Nazi Program for Deporting Ethnic Poles, 1939–1941. University Press of Kansas, 2007, 39–46.

³ Baltisakslaste ümberasumise õiguslikuks aluseks olnud ümberasumise protokolliga kohaselt oli ümberasumine vabatahtlik. Saksa rahvusest Eesti Vabariigi kodanikud ja nendega suguluses olevad isikud võisid võtta Saksa kodakondsuse, olles vastava otsuse langetamise järel kohustatud Saksamaale ümber asuma. Riigi Teataja 1939, 17, 335–339.

⁴ Nimetan mõned ümberasumisega seotud Eesti sakslaste kirjutised: **Wrangell, W. Baron.** Die Vorgeschichte der Umsiedlung der Deutschen aus Estland. – Baltische Hefte, 1958, 4, 3, 134–165; eesti keeles: **Wrangell, W. Parun.** Eesti sakslaste ümberasumise eellugu. – Akadeemia, 2003, 1, 2291–2323; **Weiss, H.** Die Umsiedlung der Deutschen aus Estland. – Rmt: Jahrbuch des baltischen Deutschtums 1964. Hamburg, 1963, 72–79; **Nottbeck, A. v.** Menschen und Zahlen in der Umsiedlung. – Rmt: Jahrbuch des baltischen Deutschtums 1971. Lüneburg, 1970, 63–68; **Nottbeck, E. v.** Organisation und Verlauf der Umsiedlung der Deutschen aus Estland. – Baltische Hefte, 1971, 17, 177–205.

⁵ **Weiss, H.** Zur Umsiedlung der Deutschen aus Estland 1939–1941. Erinnerungsbericht. – Zeitschrift für Ostforschung, 1990, 39, 4, 481–502; **Wrangell, W. Baron.** Zur Situation der Deutschbalten in Estland bis zur Umsiedlung. – Rmt: Zwischen Reval und St. Petersburg. Erinnerungen von Estländern aus zwei Jahrhunderten. Hrsg. von H. v. Wistinghausen. A. H. Konrad Verlag, Weissenhorn, 1993, 396–420.

Autobiograafilise taustaga kirjutistele lisandusid alates 1980. aastatest uurimused, milles hakati kasutama laiemat allikalist baasi. Uurimistöö professionaalseerumisele aitas kaasa generatsioonide vahetus baltisaksa teadlaskonnas, aga veel enam baltisaksa juristi Dietrich A. Loeberi koostatud mahukas dokumendipublikatsioon, millega toodi teaduskäibesse suur hulk ümberasumist puudutavaid dokumente.⁶ Suuresti tänu Loeberi allikakogumikule avarus *Umsiedlung*'i uurimise haare, mis selle ajani oli olnud baltisaksakeskne.⁷ Esimeseks arvestatavaks uurimuseks väljaspool baltisaksa ajalookirjutust oli Hans-Erich Volkmani 1981. aastal ilmunud ülevaade Baltikumi sakslaste asustamisest Lääne-Poolasse.⁸ Kõige põhjalikumaks käsitluseks baltisakslaste ümberasumisest on senini jäänud baltisakslase Jürgen von Hehni 1982. aastal ilmunud monograafia.⁹ Baltisaksa ümberasumise diskursusesse kuuluvad saksa ajaloolase Rex Rexheuseri kriitilised käsitlused *Umsiedlung*'i uurimisprobleemide, sh motiivide kohta,¹⁰ ja Balti Ajaloo Komisjoni (saksa keeles: Baltische Historische Kommission) tellimisel valminud Lars Bosse uurimus 1939.–1940. aasta ümberasumisaktsioonist ning baltisaksa ümberasujatest Poolas, mille üheks keskseks küsimuseks on sakslaste lahkumise motiivid¹¹. Viimase aastakümne produktiivseimaks autoriks on saksa ajaloolane Matthias Schröder, kes on lapidaarselt käsitlenud baltisakslaste ümberasumist mitmes kirjutises.¹² Baltisakslaste ümberasumist on Saksamaa vaatepunktist puudutatud üksikutes Natsi-Saksamaa rahvuspoliitikat analüüsivates uurimustes.¹³ Alates

⁶ **Loeber, D. A.** Diktierte Option. Die Umsiedlung der Deutsch-Balten aus Estland und Lettland 1939–1941. (Sonderforschungsbereich “Skandinavien- und Ostseeraumforschung” an der Universität Kiel.) Dokumentation. Karl Wacholz Verlag, Neumünster, 1974, 15–60 [1972. aastal ilmunud publikatsiooni kordustrükk].

⁷ Loeberi väitel oli 1989. aastaks teost “Diktierte Option” retsenseeritud maailmas koguni 84 korral. Vrd **Loeber, D. A.** Baltisakslaste ümberasumine Eestist ja Lätist. – Looming, 1989, 9, 1237.

⁸ **Volkman, H.-E.** Zur Ansiedlung der Deutschbalten im “Warthegau”, 527–558.

⁹ **Hehn, J. v.** Die Umsiedlung der baltischen Deutschen – das letzte Kapitel baltischdeutscher Geschichte. (Marburger Ostforschungen, 40.) Marburg, 1982.

¹⁰ **Rexheuser, R.** Die Umsiedlung der Deutschbalten. – Rmt: Jahrbuch des baltischen Deutschtums 1989. München, 1988, 9–26; **Rexheuser, R.** Im Streit der Deutungen: Bemerkungen zur Umsiedlung der Deutschbalten 1939. – Baltische Briefe, 1988, 9, 1–2.

¹¹ **Bosse, L.** Vom Baltikum in den Reichsgau Wartheland, 297–387.

¹² **Schröder, M.** Die Umsiedlung der Deutschbalten in den “Warthegau” 1939/40 im Kontext nationalsozialistischer Bevölkerungspolitik. – Rmt: Kontrapunkt. Vergangenheitsdiskurse und Gegenwartsverständnis. Hrsg. von S. Mecking, S. Schröder. (Geschichte der Deutschen im östlichen Europa, 26.) Klartext Verlag, Essen, 2005, 57–71; **Schröder, M.** Die Umsiedlung der Deutschbalten im Kontext europäischer Zwangsmigrationen. – Rmt: Nordost-Archiv. Zeitschrift für Regionalgeschichte. Zwangsmigrationen in Nordosteuropa im 20. Jahrhundert. Band XIV/2005. Nordost-Institut, Lüneburg, 2006, 91–112; **Schröder, M.** “Rettung vor dem Bolschewismus”? Die Ansiedlung der Deutschbalten im Warthegau. – Rmt: Umgesiedelt – Vertrieben. Deutschbalten und Polen 1939–1945 im Warthegau. Hrsg. von E. Neander, A. Sakson. Herder-Institut, Marburg, 2010, 52–65.

¹³ **Koehl, R. L.** RKFDV: German Resettlement and Population Policy, 1939–1945: A History of the Reich Commission for the Strengthening of Germandom. Harvard University Press, Cambridge, 1957; **Lumans, V.** Himmler’s Auxiliaries: The Volksdeutsche Mittelstelle and the German National Minorities of Europe, 1933–1945. University of North Carolina Press, Chapel Hill, 1993; **Leniger, M.** Nationalsozialistische “Volkstumsarbeit” und Umsiedlungspolitik 1933–1945. Von der Minderheitenbetreuung zur Siedlerauslese. (Geschichtswissenschaft, 6.) Frank & Timme, Berlin, 2006.

1980. aastate lõpust on samuti ilmunud mõned eesti ajaloolaste käsitlused, milles on lähemalt keskendunud aktsiooni ettevalmistusele ja korraldusele ning eestlaste suhtumisele ümberasujatesse.¹⁴

Vaatamata sellele, et *Umsiedlung*'i uurimine on viimastel aastakümnetel olnud võrdlemisi produktiivne, on mitmed olulised aspektid endiselt käsitlemata või nõuavad põhjalikumat analüüsimist. Senini ei ole veel ilmunud omaette käsitlust baltisakslaste lahkumise motiividest. Käesoleva kirjutisega püüan seda lünka täita. Oma artiklis vaatlen baltisakslaste autobiograafiliste mõjutustega kirjutistes, memuaarides ja teaduslikes käsitlustes sagedamini esinevaid ümberasumise motiive, keskendudes põhiliselt Eestist pärit baltisakslaste töödele. Ma võrdlen ja analüüsin baltisaksa autorite interpretatsiooni, tõlgendusi ning põhjendusi ümberasumise motiivide kohta eesmärgiga püüda selgitada nende tähendust lahkumisotsuste langetamise ajal 1939. aastal. Kas on võimalik välja tuua otsustav või kaalukaim põhjus, mis ajendas sakslasi Eestist Saksamaale ümber asuma? Kas lahkumisotsuse langetamist võisid mõjutada üksteisele vastanduvad motiivid? Kas ümberasumise otsus langetati kogukonna kollektiivsel surveel või individuaalsete valikute ja kaalutluste põhjal? Kas baltisakslaste ümberasumine paigutub vabatahtlikku väljarändetüüpi või oli see sunnitud otsus kodumaalt lahkumiseks?

KOMMUNISMIHIRM *VERSUS* “FÜÜRERI KUTSE”

Juba varastes *Umsiedlung*'i diskussioonides 1950. aastatel kerkisid esile kaks üksteisele mitmes mõttes vastanduvat baltisakslaste lahkumise motiivi. Esimest neist võiks sõnastada hirmuna Nõukogude okupatsiooni või kommunistide ees ehk lühemalt kommunismihirmuna, mida on samuti iseloomustatud mõistega *horror sovieticus*¹⁵, teist aga lihtsustatult “füüreri kutsele” (saksa keeles: *Ruf des Führers*) järgnemiseks. See oli ümberasumise ametlikuks motoks, millega kutsuti rahvuskaaslasi pöörduma tagasi kodumaale, *Reich*'i¹⁶ (saksa keeles: *Heim ins Reich*), et rahvussotsialistliku¹⁷ retoorika järgi asuda täitma “eriülesannet idas”

¹⁴ **Kivimäe, J.** Raske lahkumine. Baltisakslaste ümberasumine eestlaste rahvuslikus vaatevinklis. – Looming, 1989, 9, 1242–1250; **Kivimäe, S.** Ümberasumise korraldus. – Rmt: *Umsiedlung* 60. Baltisakslaste organiseeritud lahkumine Eestist. 24. novembril 1999 Tallinna Linnaarhiivis toimunud konverentsi ettekanded. Koost S. Kivimäe. Baltisaksa Kultuuri Selts Eestis, Tallinna Linnaarhiiv, Tallinn, 2000, 51–76; **Rand, R.** Resettlement of the German minority from Estonia in 1939–1941. – Rmt: Estonia 1940–1945: Reports of the Estonian International Commission for the Investigation of Crimes Against Humanity. Toim T. Hiio, M. Maripuu, I. Paavle. Estonian Foundation for the Investigation of Crimes Against Humanity, Tallinn, 2006, 33–43.

¹⁵ Mõiste *horror sovieticus* (hirm kommunistlike õuduste ees) tõi juba 1957. aastal käibe Robert L. Koehl. Vrd **Koehl, R. L.** RKFDV: German Resettlement and Population Policy, 91; Koehli sõnastust on kommunismihirmu kirjeldamisel kasutanud näiteks saksa uurijad Lars Bosse ja Markus Leniger. Vrd **Bosse, L.** Vom Baltikum in den Reichsgau Wartheland, 302; **Leniger, M.** Nationalsozialistische “Volkstumsarbeit” und Umsiedlungspolitik 1933–1945, 82.

¹⁶ Mõistega *Drittes Reich* (eesti keeles: Kolmas Riik) tähistatakse ajalookirjanduses rahvussotsialistlikku perioodi Saksamaal (1933–1945) ajaloos.

¹⁷ Edaspidi kasutan paralleelselt sünonüümseid mõisteid *rahvussotsialism* ja *natsionaalsotsialism* ehk lühendatult *natsism*.

või “idalahingus” (saksa keeles: *Osteinsatz*). Baltisakslaste käsitluses mõistetakse “füüreri kutsena” peamiselt ümberasumist ideoloogilistel ajenditel, st rahvus-sotsialismi toetamist, kuna väljarändamise majanduslikke, rahvuslikke ja kultuurilisi motiive vaadeldakse sellest lahus.

Ümberasumise motiivide diskussiooni algatas baltisakslaste kirjasõnas 1957. aastal Lätist pärit Hans von Rimscha.¹⁸ Tõenäoliselt andsid tema seisukohad impulsi “kommunismihirmu” sedastamiseks, mis oli selleks ajaks saanud baltisakslaste hulgas valitsevaks kontseptsiooniks. Rimscha seevastu tõrjus kommunistide ohu peamotiivina tagaplaanile ja tõstis esiplaanile hoopis “füüreri kutse”, väites, et kohalikud sakslased võtsid Hitleri üleskutset ümber asuda käsuna, mida kohuse-truult täitma asuti. Tema hinnangul toetas ümberasumist avalik arvamus, kogukondlik surve, ümberasumise kujutamine baltisakslaste kollektiivse tahtena, ja mahajääjate hukkamõistmine. Rimscha järeldused ei olnud paljudele baltisakslastele vastuvõetavad¹⁹ ja reaktsioonina tema mõtteavaldustele ilmusid kirjutised, milles asuti tema seisukohti ümber lükkama.²⁰ Tema oponentide hulgas olid baltisakslased, kes nähtavasti ei soovinud tunnista, et nad olid 1939. aastal mõjutatud natsiideoloogiast või olnud Natsi-Saksamaa teenistuses.²¹ Rimscha kõrval on ainus tõsiselt võetav “kommunismihirmu” kontseptsiooni kriitik olnud Lars Bosse, kes tõrjub lahkumismotiivina hirmu kommunistide ees põhjendusega, et ümberasumisest jäi maha suur hulk sakslasi, kes lahkusid alles järelümberasumisega.²²

Baltisakslaste kirjutistes on kaht vaadeldavat motiivi, “kommunismihirmu” ja “füüreri kutset”, enamasti üksteisele vastandatud ning pole arvestatud võimalusega, et kodumaalt väljarändamise otsust võisid mõjutada korraga nii sümpaatia rahvus-sotsialistliku ideoloogia vastu kui ka hirmu kommunistide ees. Mulle näib, et nende motiivide koosmõju esinemise võimaluse ignoreerimine väljendas eelkõige autori moraalset hinnangut ümberasumisele ja ümberasujate kohta. Sellegi-

¹⁸ **Rimscha, H. v.** Zur Frage der Umsiedlung. – Baltische Hefte, 1957/58, 4, 2–25.

¹⁹ Rimscha viitas oma artiklis baltisakslastest koosnenud Balti Ajaloo Komisjonile, kus tema seisukohad olevat põhjustanud tõsist protesti. Vrd **Rimscha, H. v.** Zur Frage der Umsiedlung, 2.

²⁰ Wilhelm von Wrangelli ajendas Baltische Heftes kirjutama Hans von Rimscha artikkel. Vrd **Wrangell, W. Baron.** Die Vorgeschichte der Umsiedlung der Deutschen in Estland; seejärel ilmusid Rimscha seisukohtade ümberlükkamiseks korraga mitme baltisakslase mõtteavaldused ja kommentaarid. Vrd: Aussprache. Zur Frage der Umsiedlung. – Baltische Hefte, 1958, 4, 4, 241–249.

²¹ Ümberasumisaegsed Eesti baltisakslaste liidrid Wilhelm von Wrangell ja Hellmuth Weiss tegutsesid sõja ajal Saksamaa riigiteenistuses. Wrangell töötas aastail 1940–1945 Saksa välisministeeriumis. Hellmuth Weiss oli 1941. aastal järelümberasumise ajal Eesti piirkonnavolinik ja Saksa okupatsiooni ajal 1941.–1944. aastani Eesti kindralkomissariaadi kultuuriosakonna juhataja.

²² **Bosse, L.** Vom Baltikum in den Reichsgau Wartheland, 303; 1934. aasta rahvaloenduse andmetel oli Eestis 16 346 sakslast. Ametlikel andmetel lahkus ümberasumise korras Eestist Saksamaale 13 339 inimest. Mahajäänutele võimaldati okupeeritud Eestist Saksamaale välja rännata 1941. aastal järelümberasumise (*Nachumsiedlung*) korras, mida kasutas hinnanguliselt umbes 3000 sakslast, aga ka tuhanded eestlased, kokku üle 7000 inimese. Vrd **Rand, L.** Baltisakslaste ümberasumine 1939–1940. – Rmt: Sõja ja rahu vahel. I köide. Eesti julgeolekupoliitika 1940. aastani. Toim T. Tannberg. S-Keskus, Tallinn, 2004, 399, 400; **Rand, L.** Resettlement of the German minority from Estonia in 1939–1941, 43.

poolest võimaldab nende kahe motiivi vastandamine analüüsida *Umsiedlung*'it väljarände tüpologia instrumentidega, mida seni pole eriti rakendatud.

Lars Bosse on ümberasumise motiivide võrdlemisel kasutanud tõmbe- ja tõukejõu mudelit²³ (*pull-push*-mudel), selgitamata sealjuures oma teoreetilist lähte-positiooni.²⁴ Ta näeb kommunismihirmu tähtsaima tõukefaktorina (*push*-faktor), mis suurendas valmisolekut kodumaalt lahkumiseks, aga “füüreri kutset” ühena tõmbefaktoritest (*pull*-faktor), mis kujutas endast ajendit ja positiivset ootust sihtkoha suhtes. Eelkõige terminoloogiliselt eristub Bosse eelistatud mudelist Dietrich Loeberi kontseptsioon, mille järgi juhendusid Adolf Hitleri *Heim ins Reich*'i kutsele reageerivad rahvussotsialistliku Saksamaa levitatud “eriülesande” täitmisest. Nende puhul oli esiplaanil sisserändamise motiiv Saksamaale, kuna kommunistide või Balti riikide okupeerimise hirmus ümberasujad olid Loeberi arvates väljarändajad.²⁵ Tema argumentatsioonist võib järeldada, et kommunismihirmus ümberasujad olid sunnitud kodumaalt lahkuma, kuid “eriülesannet” täitma asunud seisid vaba valiku ees.

KOMMUNISMIHIRM

Nõukogude okupatsiooni hirmus väljarännanute sundotsusele viitavad mõned baltisakslaste ümberasumise käsitlustes esinevad mõisted, nagu *päästmine* (saksa keeles: *Rettung*)²⁶, *põgenemine* (saksa keeles: *Flucht*)²⁷, *evakueerimine* (saksa

²³ Tõmbe- ja tõukefaktorite kohta migratsiooniuurimises vt **Jürgenson, A.** Vabatahtliku ja sunni- viisilise migratsiooni dihhotoomiast migratsiooni makro- ning mikroteooriate taustal. – Acta Historica Tallinnensia, 2008, **13**, 96–98.

²⁴ **Bosse, L.** Vom Baltikum in den Reichsgau Wartheland, 302.

²⁵ **Loeber, D. A.** Baltisakslaste ümberasumine Eestist ja Lätist, 1238–1239.

²⁶ “Päästmise” motiiv viitab baltisakslaste sundseisundile asutada sakslased Saksamaa initsiatiivil ümber. Motiivi ülekanndmist ümberasumise aktsioonile tervikuna on soodustanud selle algus- etapi kujutamine sakslaste päästeplaanina, mis sai laiemalt teatavaks arhiivide avanemisega pärast Teist maailmasõda. Pärast 6. oktoobrit 1939, kui Hitler pidas Saksa Riigipäevas kõne, milles ta osutas Kesk- ja Ida-Euroopa sakslaste ümberasustamise vajadusele, tuli kasutusele termin *Umsiedlung*. “Päästmise” motiivi avalikes dokumentides ja ajakirjanduses ei tarvitatud. Baltisakslaste kirjutistes esineb “päästmise” motiiv mõnikord paralleelselt mõistega *ümberasumine*, millega viidatakse ümberasumisele kui “päästeaktsioonile”. Vrd **Loeber, D. A.** Diktierte Option, 29; **Loeber, D. A.** Baltisakslaste lahkumine Eestist ja Lätist, 1238; **Taube, A. v., Thomson, E., Garleff, M.** Die Deutschbalten – Schicksal und Erbe einer eigenständigen Gemeinschaft. – Rmt: **Schlau, W.** Die Deutschbalten. Langen Müller, München, 2001, 90.

²⁷ “Põgenemise” kontseptsioon esineb paralleelselt “päästmise” kontseptsiooniga, osutades balti- sakslaste endi järeldustele ümberasumise kohta. Vrd **Nottbeck, E. v.** Organisation und Verlauf der Umsiedlung der Deutschen aus Estland, 179; **Petersen, H.** Der Grosse Aufbruch. Die Umsiedlung und ihre politische Vorgeschichte. – Die Baltische Briefe, 1964, 11, 6; **Rexheuser, R.** Die Umsiedlung der Deutschbalten, 15; “põgenemise” kontseptsiooni on toetanud muuhulgas saksa orientatsiooniga eestlane ja ümberasumise korraldamise juures 1939.–1940. aastal Eesti Vabariiki esindanud Oskar Angelus. Vrd **Angelus, O.** Ümberasumine Saksamaale. – Rmt: Eesti riik ja rahvas Teises maailmasõjas, II. Toim E. Blumfeldt jt. Stockholm, 1955, 122; kui sakslaste äratoomine Eestist oli juba alanud, siis keelas Saksamaa ümberasujate kohta “põgenikud” ja “emigrandid” kasutamise, kuna välisajakirjandus seostas ümberasumist NSV Liidu ning Saksamaa kokkulepetega. Vrd **Petersen, H.** Der Grosse Aufbruch, 13.

keeles: *Evakuierung*)²⁸ või *dikteeritud valik* (saksa keeles: *Diktierte Option*)²⁹. Kujukas on Eesti sakslaste ühe liidri Wilhelm von Wrangelli paarkümmend aastat pärast ümberasumist sõnastatud emotsionaalne järeldus olukorrast 1939. aasta sügisel – “kas ümber asuda või kaitsetult hukka saada”³⁰ –, mis osutab igasuguste alternatiivide puudumisele ja ümberasumise sunnitud iseloomule.³¹

Hirmu põhjusi kommunistide ees on baltisakslased mitmeti seletanud. Kõige enam on seda põhjendatud kommunistide tegevusega 1917. ja 1918. aastal okupeeritud Eesti piirkondades.³² Sellele järgnevad sakslaste osavõtt Vabadussõjast,³³ Eesti iseseisvuse kaotamine³⁴ ja sovetiseerimine³⁵, mis on 1940. aasta Balti riikide okupeerimist arvestades siiski tagantjärele tarkus ning mõjub rohkem ümberasumise õigustusena³⁶.

Kas “kommunismihirm” oli 1939. aasta sügisel baltisakslaste seas teravalt päevakorral ja kuidas see avaldus? Piirdudes olukorra analüüsimisega alates 1939. aasta septembrist, näib mulle, et enamik Eesti baltisakslastest ei ilmutanud ümberasumise aktsiooni teatavakstegemiseni vähemalt avalikult ebakindlust tuleviku suhtes, kuigi NSV Liidu sõjalaevade korduv viibimine Eesti territoriaalvetes ja Eesti õhuruumi rikkumine idanaabri sõjalennukite poolt 1939. aasta septembri teisel poolel ei saanud märkamata jääda. Baltisakslaste reaktsioonid nendele sündmustele pidid vaoshoitud olema, sest juhul kui saksa elanikkonna hulgas oleks NSV Liidu sissetungist laialdaselt kuulujutte levitatud või kui rühmitus oleks toimunud ootamatu aktiveerumine, pidanuksid kuuldused jõudma Poliitilise

²⁸ Terminit *evakueerimine* kasutati paralleelselt mõistega *päästmine* enne sakslaste ümberasustamise avalikustamist, kuid kohati ka hiljem. Vrd **Loeber, D. A.** *Diktierte Option*, 75–77 (dokument 69); **Wrangell, W. Parun.** Eesti sakslaste ümberasumise eellugu, 2311; Saksa vähemusrahva murrangulised päevad. – Päevaleht, 10.10.1939.

²⁹ Dietrich Loeberi välja antud dokumendipublikatsiooni pealkiri. Vrd **Loeber, D. A.** *Diktierte Option*.

³⁰ **Wrangell, W. Parun.** Eesti sakslaste ümberasumise eellugu, 2319.

³¹ Alternatiivide puudumisele – “ümber asuda või hukkuda” või “hukkuda või maalt lahkuda” – viitavad mõned teisedki baltisakslased. Vrd **Nottbeck, A. v.** *Menschen und Zahlen in der Umsiedlung*, 63; ilmselt oli Wilhelm von Wrangelli sugestiivsus nii suur, et tema kirjapandu jõudis ebaoluliste muudatustega baltisakslaste mälestustesse. Vrd **Stackelberg, C. v.** *Tuulde lennanud lehed. Mälestusi vanast Baltikumist*. Olion, Tallinn, 2003, 346; **Staden, B. v.** *Mälestusi kadunud maailmast. Noorusaastad Baltikumis 1919–1939*. Huma, Tallinn, 2004, 163.

³² **Wrangell, W. Parun.** Eesti sakslaste ümberasumise eellugu, 2319; **Petersen, H.** *Der Grosse Aufbruch*, 7; **Nottbeck, A. v.** *Menschen und Zahlen in der Umsiedlung*, 63; **Hehn, J. v.** *Die Umsiedlung der baltischen Deutschen*, 96–98; **Mühlen, P. von zur.** *Baltische Geschichte in Geschichten. Denkwürdiges und Merkwürdiges aus acht Jahrhunderten*. Ecce Revalia, Tallinn, 2006, 220.

³³ **Taube, A. v., Thomson, E., Garleff, M.** *Die Deutschbalten – Schicksal und Erbe einer eigenständigen Gemeinschaft*, 90.

³⁴ **Weiss, H.** *Die Umsiedlung der Deutschen aus Estland*, 77; **Mühlen, P. von zur.** *Baltische Geschichte in Geschichten*, 220.

³⁵ **Taube, A. v., Thomson, E., Garleff, M.** *Die Deutschbalten – Schicksal und Erbe einer eigenständigen Gemeinschaft*, 90.

³⁶ Wilhelm von Wrangell seevastu rõhutab, et nägi sündmusi juba 1939. aastal ette. Vrd **Wrangell, W. Parun.** Eesti sakslaste ümberasumise eellugu, 2319.

Politseini, kus koguti teateid isikute kohta, kes rääkisid Punaarmee peatsest sissemarsist.³⁷

Tõenäoliselt ei olnud enamik baltisakslastest NSV Liidu nõudmistest teadlikud. Wilhelm von Wrangelli arvates võisid nendest septembri lõpul teada ainult vähesed Saksa kultuurvalitsuse liikmed: peale seda, kui Wrangell oli neid 27. septembril pärast president Konstantin Pätsiga kohtumist olukorrast teavitanud.³⁸ Seejärel olevat see väike grupp sakslasi läbi arutanud abinõud baltisaksa elanikkonna kaitseks sõja korral NSV Liiduga. Wrangelli kinnitusel kohustusid kõik asjasse pühendatud kaastöölised räägitust vaikima. Ümberasumisest selles kitsas ringkonnas ei kõneldud. Kavandatava ümberasumise kohta oli info puudulik ja vastuoluline: Saksamaa ettevalmistustest võisid teada ainult need üksikud baltisakslased, kes olid ühenduses Saksamaa ametkondadega Berliinis ning Tallinnas.³⁹ Ainsaks tõendiks ebakindlusest sakslaste hulgas võib pidada baltisakslastele mõeldud kommünikeed, mille 29. septembril koostas Wilhelm von Wrangell.⁴⁰ Nähtavasti oli selle dokumendi kokkupanemise eesmärgiks sakslasi vastastikuse abistamise lepingu sõlmimise puhul rahustada, sest rahvuskaaslasi kutsuti oma elukohta jääma ja paanika tekitamisest hoiduma. Sealjuures lisati hoiatusena, et põgenemist käsitletakse usaldamatusena Eesti riigi vastu. Hoolimata kommünikee hoiatavast toonist, ei ole baltisaksa kohalikud liidrid seda hiljem kommenteerinud. Väga võimalik, et dokument koostati preventiivselt ja see ei olnud sakslaste hulgas valitsenud meeleoludega üldse seotud, vaid sündis Eesti juhtide initsiatiivil.⁴¹

Kui Eesti baltisakslaste juhid suutsid septembrikuu ärevatel päevadel rahu säilitada, siis Hellmuth Weissi meenutuste kohaselt olevat Läti sakslaste liidrid Alfred Intelmann ja Erhard Kroeger 20. septembri paiku hirmul olnud rahutuste puhkemise ees vene elanikkonna hulgas Latgales.⁴² Olukord Lätis oli plahvatusohtlik mitu nädalat. Saksa saadik Riias Ulrich von Kotze pöördus 4. oktoobril Berliini poole palvega saata Läti sakslaste evakueerimiseks transpordilaevad, mida pidid kaitsma sõjalaevad, kindlustamaks korratuste puhul aktsiooni läbiviimise. Juba septembri lõpul oli Kotze pöördunud välisministeeriumi poole palvega võtta baltisakslased ja riigisakslased Vene sõjalaevade rünnaku kartuses Saksa valitsuse

³⁷ **Ilmjärv, M.** Välisminister Selteri Moskva visiit. – Rmt: Sõja ja rahu vahel. I köide. Eesti julgeolekupoliitika 1940. aastani. Toim T. Tannberg. S-Keskus, Tallinn, 2004, 369; Poliitilise Politsei materjalidest nähtub, et 1939. aasta septembris ja oktoobris esines vahejuhtumeid nii eestlaste kui venelastega. Ülekaalus olid vasakpoolse orientatsiooniga kodanikud. Vrd: Sisekaitseülevaade ja Politseitalituse direktori otsuste ärakirjad 4.4.1939–29.4.1940. Eesti Riigiarhiiv, f 949, n 1, s 13, l 80–160.

³⁸ **Wrangell, W. Parun.** Eesti sakslaste ümberasumise eellugu, 2307–2308.

³⁹ Samas, 2310–2312; **Weiss, H.** Zur Umsiedlung der Deutschen aus Estland 1939–1941, 486–488.

⁴⁰ **Loeber, D. A.** Diktierte Option, 42 (dokument 37).

⁴¹ Kommünikee koostamist võis Eesti Vabariigi juhtkond nõuda vastastikuse abistamise pakti sõlmimise puhul. 29. septembril 1939 pidas president Konstantin Päts kõne, milles ta muuhulgas rahustas elanikkonda. Tema sõnum oli edastatud palju vaoshoitumas toonis kui kommünikee sõnastus. Vt: “Eesti riik on niisama kindel nagu ennegi”. Vabariigi presidendi K. Pätsi raadio-kõne kokkuvõte. – Päevaleht, 1.10.1939.

⁴² **Weiss, H.** Zur Umsiedlung der Deutschen aus Estland 1939–1941, 484.

kaitse alla, hoiatades, et Punaarmee sissetungi korral võib riigis puhkeda vägivald ning baltisakslaste hulgas paanika.⁴³ Väga tõenäoline, et analoogselt Eestiga said Lätiski NSV Liidu nõudmistest ja eelseisvast ümberasumisest teada vähesed baltisakslased, aga tavalised sakslased elasid teadmatuses.

Kuna enamikul baltisakslastest puudus tõenäoliselt info toimuvatest protsessidest, on arusaadav, et ümberasumise teadaanne tabas neid ootamatult ja mõjus šokina.⁴⁴ Nähtavasti põhjustas osas sakslastest rahutust juba Adolf Hitleri 6. oktoobril peetud kõne, millest loeti välja, et ümberasustamine võib puudutada ka baltisakslasi,⁴⁵ olgugi et riigikantsler osutas ainult Kesk- ja Ida-Euroopa sakslaste ümberasustamise vajadusele ega maininud ühtki konkreetset saksa rahvusgruppi.⁴⁶ Igatahes ei lase uudise levimise ja ametliku teatavakstegemise järgsed reaktsioonid kahelda selles, et alles pärast ümberasumise aktsiooni avalikustamist 8. oktoobril puhkes rahvusgrupis tõsine paanika. Wrangell osutab vahejuhtumile Narvas, kust sakslased olevat ärasõidu korraldust ootamata Tallinna saabunud.⁴⁷ Baltisaksa aadli-daamiga abielus rootslane Carl Mothander väitis, et sai oma kodus Tohisoo mõisas telefonikõne, kus muuhulgas öeldi:

Esimesed transpordilaevad on juba reidil ankrus. Kolme ööpäeva jooksul peavad kõik pardale minema. Enne enamlaste tulekut peavad laevad läinud olema.⁴⁸

Sarnase sisuga sõnumi olevat telefoni teel saanud Stella Thomson oma Tallinna kiirustanud abikaasalt Waldemar Thomsonilt, kes oli Pärnus saksa koguduse õpetaja.⁴⁹ Arvatavasti said taolisi korraldusi paljud baltisakslased. Huvitavad on Thomsonite kaaslinlase, eestlanna Elsebet Pareki tähelepanekud, kes kirjutas sakslaste lahkumisega seonduvalt järgmiselt:

Ja hirmu kommunismi ees sisendati neile [baltisakslastele – O. L.] evakueerimise organiseerijate poolt sihilikult ja järjekindlalt. Neile tehti selgeks, et Balti väikeriigid langevad paratamatult N. Liidu võimu alla – ja et kommunistlik kord mitte ainult ei võta neilt kõik varandused, vaid ühtlasi hävitab ka kodanluse klassi kuuluvad – teostab klassivõitlust kõige julmema kujul.⁵⁰

⁴³ **Leniger, M.** Nationalsozialistische “Volkstumsarbeit” und Umsiedlungspolitik 1933–1945, 67; **Loeber, D. A.** Diktierte Option, 25–26 (dokument 22).

⁴⁴ Ma ei hakka loetlema kirjeldusi, kuidas üksikud baltisakslased teate vastu võtsid. Enamikule mõjus see nagu Hiiobi sõnum.

⁴⁵ **Nottbeck, E. v.** Organisation und Verlauf der Umsiedlung, 177; **Thomson, S.** Erinnerungen an mein erstes Leben – die Zwischenkriegszeit in Estland. – Rmt: Zwischen Reval und St. Petersburg. Erinnerungen von Estländern aus zwei Jahrhunderten. Hrsg. von H. v. Wistinghausen. Anton H. Konrad Verlag, Weissenhorn, 1993, 358.

⁴⁶ Hitleri kõnet võidi kuulda raadiost, aga see avaldati lühendatult järgmise päeva Eesti ajalehtedes. Vrd: Hitleri riigipäevakõne rahu üleskutsena. – Päevaleht, 7.10.1939; Hitleri kavad. Kõne Saksa riigipäeval. – Uus Eesti, 7.10.1939; Der letzte Friedensappell des Führers. – Revalsche Zeitung, 7.10.1939.

⁴⁷ **Wrangell, W. Parun.** Eesti sakslaste ümberasumise eellugu, 2319.

⁴⁸ **Mothander, C.** Parunid, eestlased ja enamlased. Ilmamaa, Tallinn, 1997, 181.

⁴⁹ **Thomson, S.** Erinnerungen an mein erstes Leben, 358; **Saagpakk, M.** *Umsiedlung* baltisaksa mälestuskirjanduses. – Tuna, 2007, 4, 38–39.

⁵⁰ **Parek, E.** Mälestusi aastaist 1931–1949, 1. Perona, Tallinn, 1991, 34.

Sellises olukorras, kus levisid kõige hirmsamad kuulujutud kommunistidest, kelle sõjavägi oli Eestisse sisenemas, ja eelseisvast katastroofist andsid märku reidile ootamatult ilmunud Saksa transpordilaevad, kes ootasid rahvuskaaslasi kolme päeva jooksul pardale, ning kõigele lisaks räägiti eelseisvast ümberasumisest kui “evakueerimisest”, oli arusaadav, et paljusid sakslasi polnud vaja veenda ümber asuma, kuna Eestist taheti iga hinna eest põgeneda. Milliste vahenditega sakslaste ümberasumise valmidus saavutati, on hoopis iseasi. Usutavana näib Elsebet Pareki arvamus “kommunismihirnu” teadlikust sisendamisest baltisakslastesse, mida tunnistas 1940. aastal ümberasumisest keeldunud Läti sakslane Paul Schiemann.⁵¹ Lahkuvate sakslaste “ärevusttekitavatest teadetest” seoses kommunistide saabumisega kirjutati koguni Eesti ajalehtedes ilmse eesmärgiga neid “alusetutena” ümber lükata.⁵² Teisiti kui sihilikult ärevust tekitava teadaandena või pahatahtlike kuulujuttudena ei saa käsitleda korraldust, mille järgi tulnud ümberasujatel valmistuda kodumaalt lahkuma kolme päeva jooksul.⁵³ Tõenäoliselt ei olnud Saksamaa taolist nõudmist esitanud, sest selle täitmine oli täiesti ebareaalne. Eestis elas sakslasi, kellel puudus telefon, ja nende teavitamine nii lühikese aja jooksul oli võimatu. Hilisem saksa ajakirjanik Bernd Nielsen-Stokkeby on oma mälestustes kirjutanud, et mootorrattaomanikuna asus ta teadet rahvuskaaslastele edasi andma, mille täitmine olevat kolm päeva aega võtnud.⁵⁴ Realistlikuma ümberasumisaktsiooni graafiku tõi 1941. aastal välja Otto Hartge, kelle väitel pidanuks sakslaste äravedu algama 10. oktoobril ja lõppema seitsme päeva jooksul.⁵⁵ Kindlasti tuli Saksamaal silmas pidada NSV Liidu huve, kellele valmistasid kiirustamine ja puhkenud ümberasumise paanika tõsist muret. NSV Liit kartis, et tormakalt läbiviidav baltisakslaste evakueerimine võib välja paista “põgenemisena” ja et see võib kompromiteerida baasivägede sissetoomist. NSV Liidu tungival palvel nõustus Saksamaa selle kahtluse kummutama, lubades kuulujutud seostest ümberasumise ja Nõukogude vägede sissetoomise vahel ümber lükata.⁵⁶

Esialgsele šokile, mida ümberasustamise teade põhjustas, järgnes rida rahustavaid signaale. Esiteks ei pidanud ärasõit algama enne Saksamaa ja Eesti Vabariigi ümberasumise kokkuleppe sõlmimist, teiseks ei paistnud Eesti bolševiseerimise hädaoht enam akuutsena, kui NSV Liidu vägede paigutamine Eestisse, mis algas sakslaste lahkumisega ühel ajal, ei toonud kaasa riigikorra muutumist, ehkki sisse-

⁵¹ **Schiemann, P.** Die Umsiedlung 1939 und die europäische Minderheitenpolitik. Aus einem unveröffentlichten, im Frühjahr 1940 in Riga verfaßten Manuskript. – Rmt: Jahrbuch des baltischen Deutschtums 1974. Lüneburg, 1973, 104.

⁵² Sakslastel lahkumiseks ligi pool aastat aega. – Postimees, 11.10.1939; Lääne Elu ja Järva Teataja sisu oli suuremalt jaolt identne, erinedes ainult maakondlike uudiste poolest. Vt: Sakslased lahkumas. – Lääne Elu, 11.10.1939; Sakslased lahkumas. – Järva Teataja, 11.10.1939.

⁵³ Eesti ajaloolastest on Sirje Kivimäe veendunud, et ümberasumine pidi algselt aset leidma kas paari või kolme päeva jooksul. Baltisaksa rahvusgrupi liidrid, kes olid ümberasumise korralduse juures, niisugust korraldust ei maini. Vrd **Kivimäe, S.** Ümberasumise korraldus, 61, 62.

⁵⁴ **Nielsen-Stokkeby, B.** Mälestusi Eestimaalt. – Loomingu Raamatukogu, 1993, 51/52, 43.

⁵⁵ **Hartge, O.** Die Durchführung der Umsiedlungsaktion in Estland. – Rmt: **Bosse, H.** Der Führer ruft. Erlebnisberichte aus den tagen der grossen Umsiedlung im Osten. Zeitgeschichte Verlag, Berlin, 1942, 13.

⁵⁶ **Loeber, D. A.** Diktierte Option, 94 (dokument 84); 98 (dokument 87).

marssiva Punaarmee nägemine ei olevat sakslastele Eesti tuleviku osas siiski min-geid illusioone tekitanud.⁵⁷ Sündmuste rahumeelne areng pani nii mõnegi sakslase küsima, kas evakueerimisele leidub alternatiive. Saksa kultuuroromavalitsuse viimane president Hellmuth Weiss on väitnud, et poliitilise olukorra muutumine mõjutas mõningaid lahkumisotsuse teinuid ümber mõtlema.⁵⁸ Teiste sõnadega öeldes hakkas ümberasumise valmidus sakslaste hulgas vähenema. Selline olukord tegi mureli-kuks Saksamaa, kelle Tallinna saadik Hans Frohwein kaebas 13. oktoobril 1939 välisministeeriumile, et ajakirjandus ja suuline propaganda kahjustavat ümber-asumisaktiooni ning tekitavat avalikkusele sellest halva mulje.⁵⁹ Tema andmetel kõneldi kõige enam lahkujate ebakindlast tulevikust ja selgusetusest varade küsi-muses. Ent Saksamaal oli ümberasujatele ka positiivne sõnum välja pakkuda. Juba enne sakslaste äravedu kuulutasid ajakirjandus ja Saksamaa esindajad, et ümberasujatele kindlustatakse uues elukohas kõik eluliselt vajalik.⁶⁰

FÜÜRERI KUTSE

Kui “kommunismihirm” oli baltisakslaste tekstides levinuim põhjendus sakslaste ümberasumisotsuste langetamisel, siis “füüreri kutset” on kontrastina väheolu-liseks peetud. Siinkohal võiks küsida, miks rahvussotsialismi ja baltisakslaste vahekordadele *Umsiedlung*’i käsitlustes üleüldse tähelepanu pöörati. Võimalik seletus peitub Lääne-Saksamaa sõjajärgses ühiskonnas, kus toimusid denatsifit-seerimine ja arutelud natsimineviku üle, mida baltisakslastel ei olnud võimalik eirata, eriti arvestades fakti, et ümberasumise ametlikuks motoks oli “füüreri kutse”. Siiski ei tekkinud baltisakslaste hulgas viljakat diskussiooni rahvusgrupi suhete üle Natsi-Saksamaaga ja rahvussotsialistliku ideoloogia mõjusid ümberasumisele peeti peaaegu konsensuslikult teisejärgulisteks. Selle asemel juurutati põgenemise kontseptsiooni, mis oli külma sõja lääne ja ida vastuolusid arvestades poliitiliselt aktsepteeritud. Milliste vahenditega püüti natsiideoloogia mõjusid ümberasumise päevil redutseerida, näitab tõik, et rahvussotsialistliku Saksamaa allikmaterjali peeti väheusaldusväärseks.⁶¹ Seetõttu ei ole üllatav, et *Umsiedlung*’i kontseptsioo-nid loodi peamiselt mälestuste põhjal.

Mis puutub Eestisse, siis oli natsiliikumise positsioon 1930. aastatel kohalike sakslaste hulgas marginaalne, nagu baltisaksa autorid õigustatult rõhutavad.⁶²

⁵⁷ Weiss, H. Die Umsiedlung der Deutschen aus Estland, 77.

⁵⁸ Samas, 78–79.

⁵⁹ Loeber, D. A. Diktierte Option, 113 (dokument 99).

⁶⁰ Samas, 114 (dokument 100); 671–672 (dokument 320); Kivimäe, S. Ümberasumise korraldus, 66.

⁶¹ Wrangell, W. Parun. Eesti sakslaste ümberasumise eellugu, 2319.

⁶² Weiss, H. Die Umsiedlung der Deutschen aus Estland, 76; Nottbeck, E. V. Organisation und Verlauf der Umsiedlung der Deutschen aus Estland, 179; Wilhelm von Wrangelli hinnangul oli Eestis rahvussotsialismi toetajaid maksimaalselt 5% saksa elanikkonnast. Vrd Wrangell, W. Parun. Eesti sakslaste ümberasumise eellugu, 2320; aga Dietrich Loeberi väitel osales rahvus-sotsialistlikus liikumises Lätis ja Eestis kokku umbes 1000 sakslast. See on veel väiksem osa-kaal, kui on nimetanud Wrangell, ehk alla 2%. Vrd Loeber, D. A. Baltisakslaste ümberasumine Eestist ja Lätist, 1238.

Rahvussotsialistlikesse organisatsioonidesse ei kuulunud mitte kedagi rahvusgrupi tunnustatud liidritest. Lätis oli olukord teistsugune. Natsismi mõju oli sakslaste hulgas suurem ja kohalik “füürer” Erhard Kroeger oli koos sakslaste rahvusühenduse presidendi Alfred Intelmanniga üks mõjukamaid isikuid, juhtides muuhulgas baltisakslaste ümberasumisaktsiooni Lätis.⁶³

Paraku ei ole natsionaalsotsialismi pooldanud baltisaksa organisatsioonide liikmeskonda lähemalt uuritud. Ilmselt ei annaks see teadmine tõest pilti natsiideoloogia tegelikust mõjust sakslaste hulgas. Niikaua oleme sunnitud leppima baltisaksa autorite laialt levinud subjektiivse hinnanguga, mille järgi oli rahvussotsialistlikule ideoloogiale vastuvõtlik osa noortest – sealjuures rohkem Lätis –, kes seepärast olevat ümberasujatena kodumaa kergema südamega maha jätnud.⁶⁴ Sageli on noorema generatsiooni ideoloogilisi eelistusi seletatud sakslaste tõrjumisega Balti riikide majanduselust, rahvusgrupi majandusliku olukorra halvenemisega ja kehvade tööalaste väljavaadetega, ühesõnaga, tulevikuperspektiivide puudumisega.⁶⁵ Vanema põlvkonna hulgas, kuhu kuulusid enamasti autorid ise, rahvussotsialismi ideoloogia paleust tagantjärele ei täheldatud. Vähemalt kaudselt seostuvad natsiideoloogia mõjudega baltisakslaste ootused seoses Saksamaaga. Mõned autorid rõhutavad, et sakslased vaatasid 1939. aastal oma tulevikule Baltikumis lootusrikkalt, mida mõjutasid emotsionaalselt Hitleri välispoliitiline edu ja tema isik, keda suurem osa välissakslastest pidas kõikide sakslaste “rahvuskantsleriks”.⁶⁶

Kas baltisakslaste maailmavaate alusel saab teha tähelepanekuid baltisakslaste emigreerumise kohta 1939. aastal? Kas natsiideoloogia toetajad järgnesid “füüreri käsule” tingimusteta? Nendele küsimustele vastuse leidmiseks pöördun järelümberasumise aktsiooni ettevalmistamise juurde 1940. aastal. Paljud esimesest ümberasumislainest kõrvalejäänud baltisakslased nii Eestis kui Lätis taotlesid

⁶³ Erhard Kroegerilt pärinevad baltisakslaste hulgas elavat vastukaja põhjustanud mälestused ümberasumise ettevalmistamisest ja läbiviimisest, milles ta osutab enda tähelepanuväärsele rollile ümberasumisaktsiooni algatamisel Saksamaal. Vt **Kroeger, E.** Der Auszug aus der alten Heimat. Die Umsiedlung der Baltendeutschen. Verlag der Deutschen Hochschullehrer Zeitung, Tübingen, 1967.

⁶⁴ **Wrangell, W. Parun.** Eesti sakslaste ümberasumise eellugu, 2320; Aussprache. Zur Frage der Umsiedlung, 243–246 (parun H. Fölkershami mõtteavaldus); **Weiss, H.** Die Umsiedlung der Deutschen aus Estland, 76; **Hehn, J. v.** Die Umsiedlung der baltischen Deutschen, 100–101; **Taube, A. v., Thomson, E., Garleff, M.** Die Deutschbalten – Schicksal und Erbe einer eigenständigen Gemeinschaft, 90. Baltisaksa mälestustes jagab antud seisukohta näiteks Bengt von Staden. Vrd **Staden, B. v.** Mälestusi kadunud maailmast, 164.

⁶⁵ **Nottbeck, E. v.** Organisation und Verlauf der Umsiedlung der Deutschen aus Estland, 179; **Hehn, J. v.** Die Umsiedlung der baltischen Deutschen, 33–35, 42–43.

⁶⁶ Osa baltisakslaste lootused olid pandud *Reich*’i tugevnemisele. Salamisi loodeti Baltikumi liidendamisele Saksamaaga, rahvusgrupi konsolideerumisele jne: **Hehn, J. v.** Die Umsiedlung der baltischen Deutschen, 1, 33–35, 98; **Rexheuser, R.** Die Umsiedlung der Deutschbalten, 9; **Bosse, L.** Vom Baltikum in den Reichsgau Wartheland, 302–303; analoogseid mõtteid võib lugeda ka mõnedest mälestustest. Vrd **Bremen, S.** Erinnerungen. – Rmt: Zwischen Reval und St. Petersburg. Erinnerungen von Estländern aus zwei Jahrhunderten. Hrsg. von H. v. Wistinghausen. Anton H. Konrad Verlag, Weissenhorn, 1993, 251; **Saagpakk, M.** *Umsiedlung* baltisaksa mälestuskirjanduses, 42.

pärast Balti riikide okupeerimist väljasõiduluba Saksamaale. Esialgu keeldus Saksamaa küsimuse arutamisest, kuid Saksamaa saadik Eestis Hans Frohwein leidis, et võiks vastu tulla natsimeelsetele Eesti kodanikest sakslastele, keda olevat hinnanguliselt olnud kakskümmend.⁶⁷ Frohweini ettepanekust võib teha mitu järeldust. Esiteks ei olnud kaugeltki kõik rahvussotsialistliku meelsusega sakslased lahkunud esimese aktsiooniga. Teiseks, kui püüda tõlgendada baltisaksa autorite hinnanguid, mille kohaselt oli natsiideoloogiale vastuvõtlikum noorem generatsioon, kes lahkus seepärast kodumaalt “kergema südamega”, võib otsustada, et mahajäänud natsimeelsed sakslased olid tõenäoliselt keskmisest või vanemast generatsioonist. Kolmandaks pidi sakslasi kannustama kodumaalt lahkuma NSV Liidu okupatsiooni tõttu reaalseks saanud hirm repressioonide ees, millest järeldub, et 1939. aastal eelistasid isegi mõned natsiideoloogia pooldajad kodumaale jäämist ümberasumisele.

LAHKUMISE RAHVUSLIKUD JA MATERIAALSED ARGUMENDID

Edasi vaatlen baltisaksa rahvusgrupi üldisemaid väärtushinnanguid. Baltikumi sakslased ei olnud sotsiaalselt ega materiaalselt homogeenne grupp, aga neid iseloomustas traditsioonidest kinnihoidmine ja lugupidamine autoriteetide vastu. Neil olid säilinud seisuslikud ja organisatsioonilised sidemed, millega iga sakslane oli tugevasti baltisaksa ühiskonna külge liidetud.⁶⁸ Traditsiooniline eliit, kelleks oli aadel, säilitas oma positsioonid ka ümberasumise ajal ja nende valmisolek ümber asuda oli oluliseks indikaatoriks rahvuslikult distsiplineeritud sakslaskonnale.⁶⁹ Sealjuures ei tohi alahinnata seda, et lahkumine Eestist korraldati peamiselt rahvusgrupi oma jõududega, kelle hulgas domineerisid balti aadli esindajad.⁷⁰ Kahtlane, kas kohalike sakslaste kaasalöömist ümberasumise praktilises korralduses saab lahkumisotsuse langetamisel määravaks pidada, ent see võis kõhklejaid siiski julgustada.

Ümberasumise valmisoleku hindamisel ei saa kõrvale jätta rahvuslikku faktorit. Baltisakslasi nagu teisigi välissaksa rahvusgruppe iseloomustas tugev side Saksa- maaga ja iseenesestmõistetav kuulumine kogurahvuse (saksa keeles: *Gesamtvolk*) hulka. Mitte ainult välissakslased ei vaadanud Saksamaa poole, vaid saksa vähe- muse säilimine Euroopas oli Saksamaa välispoliitika üks prioriteete. Seetõttu toetati sakslaste rahvustööd välismaal, sh Baltikumis. Välissaksluse materiaalne toeta- mine ei alanud kaugeltki mitte Hitleri võimuletulekuga, vaid ulatus varasemasse perioodi. Ent 1930. aastatel omandas Saksamaa abi suurema ulatuse, millega kaasnes rahvussotsialistliku propaganda levitamine.⁷¹ Kuid mitte ainult. Läti saks-

⁶⁷ Hehn, J. v. Die Umsiedlung der baltischen Deutschen, 175–176.

⁶⁸ Wrangell, W. Parun. Eesti sakslaste ümberasumise eellugu, 2319.

⁶⁹ Nottbeck, A. v. Menschen und Zahlen in der Umsiedlung, 63.

⁷⁰ Kivimäe, S. Ümberasumise korraldus, 63–66, 73.

⁷¹ Ahonen, P. jt. People on the Move: Forced Population Movements in Europe in the Second World War and Its Aftermath. Berg, Oxford, 2008, 15.

lane Paul Schiemann heitis Saksamaale ette üleriigilise rahvusühenduse loomise püüdlusi, millega saksa rahvusgrupid olevat kaotanud oma sõltumatuse, loobunud isiklikust vastutusest ja koguni kohustustest koduriigi ees.⁷² Kõige otsesemalt avaldus sõltuvus Saksamaast kultuuri- ja haridussfääris. Jürgen von Hehni hinnangul võis Saksamaa abi kuni *Umsiedlung*'ini moodustada 35–50% kohalike sakslaste kultuuri- ja rahvustööks kulunud vahenditest, millest suurima osa nõudis saksakeelsete erakoolide ülalpidamine.⁷³ Saksa kultuuritöö täielikku finantsilist sõltuvust Saksamaast on tunnistanud Saksa kultuuroromavalitsuse viimane president Hellmuth Weiss, kes sõitis 1939. aasta septembri keskel Berliini, et järele uurida, kas sõja puhkemise järel oli Saksamaa valmis materiaalset abi endises mahus andma. Weiss oli veendunud, et ilma toetuseta poleks kohalikke saksa koole ja kultuurielu suudetud ülal pidada.⁷⁴

Rahvuslikud sidemed ja rahvustöö materiaalne sõltuvus Saksamaast muutsid kohalikud sakslased vastuvõtlikuks *Reich*'i ümberasumispropagandale, mida vahendasid kohalikud sakslaste liidrid, baltisaksa luteri kirik ning muud rahvuslikud ühendused.⁷⁵ Kuna baltisaksa kogukond pidas au sees traditsioone, nagu rõhutasin, ei olnud sugugi väheoluline, kes ja kuidas kodumaalt lahkumise sõnumit levitas. Muidugi oli vormist olulisem selle sisu. Perspektiivikale ja lootusrikkale tulevikule Saksamaal vastandati perspektiivitu ning sünge tulevik kodumaal. Sisserändajatele töötati kompaktset asustusala, mis pidi tugevdama baltisakslaste ühtekuuluvustunnet. Mahajääjaid aga nimetati reeturiteks, kellega ähvardati sidemed katkestada ja nad lubati saksluse hulgast välja heita.⁷⁶ Ümberasumise otsuses kahtlejaid pidid kindlasti mõjutama esimesed märgid lõppevast rahvustööst, mis ilmnesis juba enne esimeste sakslaste ärasõitu. 10. oktoobril lakkas õppetöö saksa koolides⁷⁷, Tallinnas jäeti sakslastest linnasaadikutega pidulikult hüvasti, ümberasujad annetasid Eesti asutustele oma raamatukogusid ja kunstiteoseid ning 22. novembril tegid baltisakslased viimaks otsuse likvideerida Saksa kultuuroromavalitsus, kuna rahvusnimekirja jäänud sakslaste arv oli langenud alla poole, võrreldes viimase rahvaloendusega 1934. aastal.⁷⁸ Milline trööstitu tulevik sakslasele Baltikumis vastu vaatas, tunnistas Lätisse jäänud Paul Schiemann 1940. aastal. Ta kurtis, et rahvustööks vajalike materiaalsete vahendite kaotuse ja noorte lahkumise

⁷² Schiemann, P. Die Umsiedlung 1939 und die europäische Minderheitenpolitik, 100.

⁷³ Hehn, J. v. Die Umsiedlung der baltischen Deutschen, 30; Laurits, K. Saksa kultuuroromavalitsus Eesti Vabariigis 1925–1940. Monograafia ja allikad. (Ad Fontes, 16.) Rahvusarhiiv, Tallinn, 2008, 79.

⁷⁴ Weiss, H. Zur Umsiedlung der Deutschen aus Estland 1939–1941, 485.

⁷⁵ Hehn, J. v. Die Umsiedlung der baltischen Deutschen, 100, 101; Bosse, L. Vom Baltikum in den Reichsgau Wartheland, 302.

⁷⁶ Rimscha, H. v. Zur Frage der Umsiedlung, 6; Bosse, L. Vom Baltikum in den Reichsgau Wartheland, 302–303.

⁷⁷ Ametlikult suleti avalikud saksa koolid alates 16. oktoobrist 1939. Vrd Laurits, K. Saksa kultuuroromavalitsus Eesti Vabariigis, 102.

⁷⁸ Kivimäe, S. Ümberasumise korraldus, 66; Otsus Saksa kultuuroromavalitsuse likvideerimise kohta 22. november 1939. – Rmt: Laurits, K. Saksa kultuuroromavalitsus Eesti Vabariigis, 520–521.

tõttu ei olnud sakslus enam jätkusuutlik, ning ennustas, et Saksamaa vastuseisu trotsides ollakse võimelised rahvussakslastele pakkuma ainult “kõige primitiivsemaid kultuurilisi vajadusi”.⁷⁹

Baltikumi sakslaste rahvusvähemuse staatusest ilmajätmine ei toimunud ainult Saksamaa initsiatiivil. Lätis võttis riiklik ümberasumise surve küllaltki mastaapsed mõõtmed. Inesis Feldmanis on kirjeldanud, kuidas Poliitiline Politsei andis novembri lõpul maakonnaasutuse juhtidele korralduse välja selgitada sakslased, kes ei olnud ümberasumiseks soovi avaldanud. Poliitilise Politsei töötajatel tuli neid sakslasi külastada, küsida mahajäämise põhjust ja teavitada sellest, et ümberasumisest äraütlemine tähendab saksa rahvusest loobumist.⁸⁰ Mahajäänud sakslaste alandamiseks tuli läti ametnikel rõhutada, et edaspidi koheldakse neid “konjunktuurikodanikena”, kes olid Läti riigiga seotud ainult majanduslike huvide kaudu. Eestist puuduvad andmed mahajäänud sakslaste riiklikust tagakiusamisest, kuid paraku ei ole seda teemat veel uuritud. Arvestades rahvuslikku diskrimineerimist, mida mahajäävatel sakslastel tuli kannatada, on arusaadav, miks mõned *Umsiedlung*’i uurijad on pidanud hirmu vähemusrahvuse staatusest ilmajäämise ees äärmiselt oluliseks survevahendiks Saksamaale ümberasumisel.⁸¹

Viimaks pidid sakslasi mõjutama ka materiaalsed ja sotsiaalsed garantiid, mida Saksamaa baltisakslastest sisserändajatele töötas. Neile lubati eluaseme, toidu, rõivastuse ja töö kõrval ka mahajääva vara asendamist samaväärsega ning Eestisse jääva raha ülekandmist.⁸² Need lubadused võisid kallutada kõhklejaid ümber asuma, sest baltisaksa rahvusgrupp oli jõukas, ehkki, nagu ma eespool kirjeldasin, kurdeti rahvusgrupi raske majandusliku olukorra üle.⁸³ Loomulikult võisid varasema majandusliku olukorra ja elustandardi püsimisele mõelda baltisakslased, kes uskusid Hitleri lubadustesse ning pidasid Saksamaa võitu sõjas tõenäoliseks. Sellised sakslased pidid tundma sümpaatiat natsiideoloogia vastu.

Baltisakslased on majanduslikest faktoritest vähe kirjutanud ega ole pidanud varanduste asendamist väljarändamise otsuse langetamist mõjutanud teguriks.⁸⁴ Selleaegsed allikad kõnelevad midagi muud. 1939. aasta oktoobri lõpul kirjutab New York Timesi ajakirjanik Otto D. Tolischus⁸⁵ “heldest varanduste kompen-

⁷⁹ **Schiemann, P.** Die Umsiedlung 1939 und die europäische Minderheitenpolitik, 104.

⁸⁰ **Feldmanis, I.** Die Umsiedlungen der Deutschen aus Lettland während des Zweiten Weltkrieges. Aktuelle Forschungsprobleme. – Rmt: Die Deutsche Volksgruppe in Lettland während der Zwischenkriegszeit und aktuelle Fragen des Deutsch-Lettischen Verhältnisses. Hrsg. von B. Meissner, D. A. Loeber, D. D. Henning. Bibliotheka Baltica, Hamburg, 2000, 182.

⁸¹ **Loeber, D. A.** Diktierte Option, 37–40; **Leniger, M.** Nationalsozialistische “Volkstumarbeit” und Umsiedlungspolitik 1933–1945, 75.

⁸² **Kivimäe, S.** Ümberasumise korraldus, 65.

⁸³ Saksa elanikkond moodustas umbes 1,5% Eesti rahvastikust, ent 1930. aastate lõpul oli nende omanduses vähemalt 20% riigi kogurikkusest. 1920. aastate keskpaigas maksid kohalikud sakslased riigile 14% Eesti tulumaksust. Vrd **Laurits, K.** Saksa kultuuroromavalitsus Eesti Vabariigis, 141.

⁸⁴ **Nottbeck, A. v.** Menschen und Zahlen in der Umsiedlung, 63.

⁸⁵ Otto David Tolischus (1890–1967) oli 1933. aastast New York Timesi Berliini büroo ajakirjanik, kes oli keskendunud Natsi-Saksamaa poliitika kajastamisele. 1940. aastal saatis Saksamaa ajakirjaniku riigist välja.

seerimisest” Poolas, mis olnud üks tähtsamaid argumente ümberasumisotsuse langetamisel. Ta väitis, et sakslased vaatasid oma tulevikule üsna lootusrikkalt, ja kirjutas ümberasuvatele baltisakslastele viidates järgmist:

Seal [Poolas – O. L.] leiavad nad [baltisakslased – O. L.] eest kaetud laua, et asuda einet võtma.⁸⁶

Tõenäoliselt ei olnud ameerika ajakirjanik erapooletu vaatleja, aga nähtavasti täitusid ikkagi osa baltisakslaste ootused. Rahvussotsialismi pooldaja Ernst Turmann jutustas oma sõjajärgsetes mälestustes järgmist:

Kõige lühema ajaga leidis igaüks [baltisakslane – O. L.] oma koha: kellel oli olnud maja, sai maja, põllumees sai maamajapidamise, vabrikant vabriku.⁸⁷

Kas majanduslikud garantiid olid ikkagi ümberasumise motiiviks või ainult üheks täiendavaks argumendiks Saksamaale lahkumisel? Võimalik, et Saksamaa pakutavad majanduslikud garantiid tulid tõmbefaktorina arvesse nende sakslaste puhul, kes kahtlesid, kas “kommunismihirm” on piisavalt oluline põhjus kodumaalt väljarändamiseks, või ka nende puhul, kes pooldasid natsiideoloogiat ja uskusid Hitleri lubadustesse. Põhjalikuma uurimistöötä jääb see ainult oletuseks.

LÕPETUSEKS

Kokkuvõttes leian, et ükski käsitletud ümberasumise motiividest ei olnud ümberasujate hulgas valitsevaks ega määravaks argumendiks väljarändamise otsuse langetamisel. Baltisakslaste kirjutistes kõige rohkem tähelepanu ja ka poolehoidu pälvinud “kommunismihirm” viitab sundotsusele Eestist lahkumiseks. Ümberasumise aktsiooni käivitamisel ei olnud NSV Liidu hädaoht tõenäoliselt enam nii aktuaalne, mistõttu võisid ümberasumise otsuse mittelangetanud mõjutada teised motiivid.

Tunduvalt olulisemaks pean ma väljarändamise otsuse langetamisel pessimistlikke tulevikuperspektiive, mida levitasid ja võimendasid Saksa ning kohalik propaganda, kuulutades saksluse lõppu Eestis ja lubades mahajääjate väljaheitmist saksa kogurahvusest. Visandatud tulevikupilt ei olnud fiktsioon, vaid kurb reaalsus, mis hakkas teoks saama juba enne aktsiooni lõppemist 1939. aasta sügisel, kui suleti saksa koolid ja organisatsioonid ning likvideeriti 1925. aastal sakslaste ühiste jõupingutustega saavutatud kultuurautonoomia. Sellises olukorras puudusid rahvuslikult meeletatud baltisakslastel lahkumiseks tõsiselt võetavad alternatiivid, mistõttu tuli rahvuse säilimise huvides ümber asuda. Seepärast pean ma vähemusrahvuse staatuse kaotamise ja saksluse hulgast väljaheitmise hirmu tähtsaimaks motiiviks Saksamaale ümberasumisel.

Negatiivseid tagajärgi, mida kohalejäämine võinuks kaasa tuua, tasakaalustasid mõned positiivsed ootused uuel kodumaal. Teatav optimism tuleviku suhtes

⁸⁶ **Tolischus, O. D.** Balts' Exodus to Reich Is Puzzle. – New York Times, 25.10.1939.

⁸⁷ **Turmann, E.** Pikva. – Loomingu Raamatukogu, 1992, 37–39, 74.

oli kindlasti vältimatuks eelduseks, et kodumaa maha jätta ja minna sõdivale Saksamaale. Ei tohiks üle hinnata väljarändamise majanduslikke motiive. “Helde varanduste kompenseerimine”, nagu seda kujutas ameerika ajakirjanik Otto D. Tolischus, ei tähendanud ümberasujate põhjendamatut rikastumise lootust, vaid ootust samaväärsele elustandardile uuel kodumaal.

Kas ümberasumine oli sunnitud väljaränne? Ümberasumise motiivid ei anna sellele ühest vastust. Võib-olla tuleks ümberasumise õiguslikust regulatsioonist abi otsida? Nimelt kuulusid ümberasustamisele saksa rahvusest isikud ja nende perekonnaliikmed, kes pidid ümberasujatena Eesti Vabariigi kodakondsusest loobuma ning seejärel lühikese aja jooksul kodumaalt lahkuma, tohtimata hiljem tagasi pöörduda. Need, kes õigel ajal “füüreri kutsele” ei reageerinud, ei saanud oma rahvuskaaslastele vabatahtlikult järgneda ja nad olid sunnitud seniks Eestisse jääma, kuni organiseeriti järelümberasumine 1941. aastal.

THE RESETTLEMENT OF THE BALTIC GERMANS FROM ESTONIA IN 1939

Interpreting the *Umsiedler*'s motives

Olev LIIVIK

The present article looks at the motives underlying the resettlement of the Baltic Germans (from 1939 to 1940) as described in scholarly writings and memoirs. The interpretations, assessments and arguments of Baltic German authors are studied. The article analyses the motives at the time of resettlement in 1939 and their reflection in later writings. The article is an attempt to find answers to the question whether the motives for the resettlement of the Germans refer to a voluntary or a forced emigration from Estonia to *Reich*.

Two main motives for the resettlement emerge from the writings of Baltic German authors. The two are opposed to each other. The first motive was the fear of communists, substantiated with the horrendous acts committed by the Bolsheviks in Estonia in 1917–1918 and the predicted occupation by the USSR, which threatened Estonia with the signing of the agreement on military bases. The second motive is described as “the call of the Führer” (*Ruf des Führers*) to resettle to *Reich* with the mission of carrying out new “special tasks” (*Osteinsatz*), which according to Nazis’ rhetoric was the official motto of the undertaking. Usually, the last-mentioned motive includes ideological, ethnical as well as cultural arguments. From the remaining motives economic reasons are mainly referred to.

The aforementioned motives suggest both voluntary and forced emigration. The fear of communists was brought on by the threat from the USSR in September 1939. When the Estonian Republic maintained its independence following the signing of the mutual assistance pact with the USSR, the threat was no longer as acute. In addition, the Estonian government and media created a

hopeful picture of the country's future, emphasizing the neutrality of the state and security guarantees offered by the USSR, disproving all the rumors claiming the opposite. The optimism of the state leaders may have had an influence on Germans who were going to leave for the fear of communism to change their decisions to relocate or to look for other arguments for the resettlement. Another push factor besides the fear of communism was the fear of losing their status of national minority. This fear was brought on by resettlement propaganda, which forecast the loss of the position of Baltic Germans in Estonia and threatened the Baltic Germans remaining in Estonia to be cast out of the German nation (*Gesamtvolk*). The future of the Baltic Germans remaining in Estonia seemed bleak: German schools and organizations were closed down, cultural autonomy achieved in 1925 was liquidated, which meant the loss of the status of national minority in the Estonian Republic.

Presumably there were some positive expectations balancing out the arguments for leaving the home country. A few decisions to resettle were influenced by the sympathy for the Nazi ideology, sense of national unity and economic perspectives. A "bountiful compensation of property and belongings", sometimes emphasized in connection with the German resettlement, was, from the point of view of the resettlers, an expectation of retaining a similar standard of living, and not a hope for unfounded enrichment.

The article arrives at the conclusion that the loss of the status of national minority was the most relevant motive for Baltic Germans to resettle from Estonia to *Reich*.